

SPREMEMBE NEKATERIH DVOJINSKIH OBLIK IN ZVEZ
V SLOVENŠČINI IN RUŠČINI

V prispevku se primerjajo nekateri pojavi, povezani z izginjanjem dvojine v slovenščini in ruščini. Opozarja se na nekatere paralele (zgodnje izginjanje svobodne dvojine in dvojine os. zaimkov 1. in 2. os., zgodnejša pluralizacija *a*-jevskih samostalnikov ž. sp.) v obeh jezikih in na nekatere razlike: radikalnejše oblikovno izginotje proste dvojine v slovenščini, zgodnja izginitev sindetične dvojine v ruščini, izenačevanje dvojnjskih glagolskih končnic in nastanek novih oblik im. osebnih zaimkov 1. in 2. os. v slovenščini.

The paper compares certain phenomena connected with the loss of the dual in Slovene and Russian. Certain parallels are pointed out (the early loss of the free dual and the dual in the first and second persons, the early pluralization of *a*-stem nouns) as well as certain differences: the more radical morphological disappearance of the free dual in Slovene, the early loss of the syndetic dual in Russian, the leveling of dual verbal desinences and the rise of new forms of the first- and second-person pronouns in Slovene.

V pričujočem sestavku bom primerjala nekatere pojave, povezane z izginjanjem oz. spreminjanjem dvojine v slovenščini in ruščini. Opirala se bom zlasti na ugotovitve Tesnière in Belića za slovenščino, Iordanskega za ruščino, sama pa sem analizirala več odlomkov iz slovenskih besedil 16. st., ki ponujajo za zgodovino dvojine v slovenščini zelo dragoceno gradivo.

Slovnična kategorija dvojine je po mnenju A. Belića (1932), ki je vprašanju dvojine v slovanskih jezikih posvetil monografijo, med vsemi indoevropskimi jeziki najbolj ohranjena v slovanskih jezikih. V slovenščini obstaja dvojina kot živa slovnična kategorija še danes, čeprav ne več v taki obliki, kakršna se domneva za praslovanščino, prav tako pa je njena raba v knjižnem jeziku predpisana v večjem obsegu, kot je živa v narečjih ali splošnem pogovornem jeziku (Tesnière 1925: 424–5, Jakopin 1966). V ruščini so nekateri tipi dvojine verjetno začeli izginjati še pred pojavitvijo pisnih spomenikov v 11. st., nekateri tipi pa so dobro ohranjeni še v spomenikih 12. st., v 13. in 14. st. pa dvojina kot slovnična kategorija intenzivno razpada (Iordanski: 16).¹ V sodobni ruščini dvojine ni več, pač pa so se ohranili razmeroma močni sledovi njenih oblik, njeno izginotje pa je povzročilo nekatere dokaj globoke spremembe v ruskem morfološkosintaktičnem sistemu. Primerjava nekaterih pojavov, povezanih z izginjanjem oz. spreminjanjem te kategorije v ruščini in slovenščini nam lahko približa lastnosti te zanimive kategorije.

¹Sodbe o stanju dvojine v 11. in 12. st. v vzh. sl., dobljene na podlagi raziskovanja pisnih spomenikov, je seveda treba sprejemati z določeno mero previdnosti, saj so prvi spomeniki pisani predvsem v cerkveni slovanščini vzhodnoslovanske redakcije. Vendar se zdi, da so ugotovitve Iordanskega, ki upošteva za prvo obdobje staroruska hagiografska dela (*Skazanie o Borisu in Glebu* ter *Žitie Feodosija Pečerskega*) in letopise (npr. Nestorjevo kroniko), vendarle relevantne. V izdaji dela pisem na brezovem lubju iz Novgoroda (Janin, Zaliznjak 1986), ki v času, ko je Iordanski pisal svojo študijo, še niso bila znana, jezik v njih pa je zelo blizu govornemu, so (sicer zelo maloštevilni) primeri, v katerih nastopa oz. bi morala nastopati dvojina, v skladu z ugotovitvami Iordanskega.

Belić je dvojino delil na dva osnovna tipa: prosti in vezani. Prosta dvojina se uporablja pri samostalnikih, ki pomenijo predmete, sestavljene iz dveh delov. Sem sodijo zlasti imena za parne organe, npr. stcsl. *ročě, nožě, oči, uši* (vse v dv.). Vezana dvojina je zveza samostalnika s števnikom *dva* in se uporablja za katerakoli dva predmeta (npr. *dva brata, dve sestri* itd.). Belić dalje omenja še dva tipa dvojine, ki pa izhajata iz gornjih dveh in sta z njima povezana, in sicer sindetični in anaforični. Sindetična dvojina se nanaša na dve osebi ali predmeta, povezana z *in* (npr. *Marko in Peter gresta*), za podtip take dvojine šteje tudi osebna zaimka za 1. in 2. os., saj *midva* pomeni *jaz in še nekdo*, *vidva* pa *ti in še nekdo*. Anaforična dvojina se uporablja pri besedah, ki se nanašajo na že omenjeno oz. splošno znano nominalno skupino v dvojini (*Živela sta* (sindet. dv.) *bratec in sestrica*. *Nekoč sta šla* (anaf. dv.) *v gozd...*, *zagledal ju* (anaf. dv.) *je...* itd.). V stari cerkveni slovanščini so bile v rabi vse omenjene vrste dvojine.

Zgodovini dvojine v ruščini je posvetil posebno študijo Iordanski (1960). Upošteva je Beličevo razdelitev dvojine na različne tipe je ugotovil, da je v stari ruščini (oz. vzhodni slovanščini) najprej (še v predpisnem obdobju) začela razpadati prosta in sindetična dvojina, kasneje pa je podlegla še vezana in anaforična dvojina. Proces intenzivnega spreminjanja kategorije števila se da opazovati v spomenikih 13. in 14. st.

Razlog, zakaj prosta dvojina začne izgubljeni dvojniski pomen in ponavadi dobi množinskega, je po Beličevem mnenju treba videti v rahlem pomenskem premiku teh samostalnikov. V pomenu dvojniskega samostalnika tipa stcsl. *ročě, oči, uši* je poudarjena sestavljenost enote iz dveh delov. Vendar lahko sčasoma pride v ospredje pomen »del človekovega telesa« in tedaj postane dvojina nepomembna. Besedna zveza *Petrovi roki* oz. *Petrove roke* pomeni bolj ali manj eno in isto, saj je jasno, da ima vsak človek dve roki (Belić: 20 sl.). Po takem pomenskem premiku se lahko začne prosta dvojina nadomeščati z množino.

Proces izginjanja proste dvojine lahko poteka na različne načine. Ena pot je, da so stare dvojniske oblike izpodrinjene od množinskih (prim. sle. *ušesa me bolijo*), druga pot pa je, da stare dvojniske oblike dobijo pomen množine (prim. rus. *uši boljat*). Če sta prej obstajali dvojniska in množinska oblika, po tem procesu dvojniska staro množinsko izpodrine (rus. dv. *roga* izpodrine množino *rozi*). V ruščini je pri nekaterih samostalnikih deloval prvi, pri drugih pa drugi način, medtem ko je v slovenščini prevladoval prvi način. Stare dvojniske oblike *rucě, nožě*, ki se uporabljajo v staroruskih spomenikih, in sicer tudi v odvisnih sklonih, so se v 13. st. začele intenzivno nadomeščati z množinskimi *ruky, nogy* (danes *ruki, nogi*). Po mnenju Iordanskega so te oblike vplivale tudi na zvezo *dvě rucě*, kjer so se uveljavile oblike im. mn., ki pa so kasneje doživele akcentne spremembe, tako da so danes dojete kot rod. ed., ki nastopa tudi v zvezi s *tri, četyre* (*dve, tri, četyre ruki*) (Iordanski: 42 sl.).²

Stara dvojniska samostalnika *oči, uši* sta ostala v ruščini v taki obliki še danes, vendar imata množinski pomen in množinsko sklanjatev z *i*-jevskimi končnicami. *Oči*

²V vzhl. csl. spomenikih so se dvojniske oblike teh samostalnikov, kot tudi dvojina nasploh, uporabljale veliko dlje, kodificirale so jo tudi csl. slovnice iz 16. in 17. st.

velja danes za cerkvenoslovanizem, saj ga je spodrinil sam. *glaza*, ki se je pojavil v 16. st. Oba samostalnika sta imela še v 14. in 15. st. dvojske končnice v odvisnih sklonih, od 16. st. se začnejo pojavljati množinske končnice (*ušeī, očeī, očehs*). Najbolj trdoživa dvojska oblika je orod. *očima*, to je edina oblika, ki jo je našel Unbegaun v dokumentih 16. st. Ob njej se pojavlja pridevnik v dvojski in množinski obliki: *dobrymi svoimi očima oz. predz očima našima* (Unbegaun: 223), četudi ima ta samostalnik v 16. st. gotovo pomen množine in gre pri pridevnikovi dvojski obliki gotovo za nekako samodejno ujemanje, ki je med samostalnikom in pridevniškim prilastkom najmočnejše.³

Stare dvojske oblike sr. sp. z množinskim pomenom so tudi *koleni, pleči*, m. sp. pa *boka, roga*. Te so nekaj časa soobstajale z množinskimi oblikami *rozi, boci*, oboje so imele pomen množine (npr. *roga okovany* iz 16. st.), končno pa so dvojske oblike izrinile množinske. Ta nova množina parnih predmetov na *-a* je v ruščini sovplivala na širjenje končnice *-a* v im. mn. sam. m. sp. (npr. *berega, lesa, doma, večera* itd., prim. Gorškova, Haburgaev: 209–10). Množinski pomen parnih samostalnikov tipa *roga* je sovplival tudi na zveze tipa *dva brata*, ki so tudi dobile pomen množine.

V sodobni slovenščini imamo za razliko od ruščine na mestu nekdanje proste dvojske vselej oblike, ki so po pomenu in obliki množinske: *roke, noge, ušesa, kolena, roгови, starši* itd. Edini samostalnik z nekdanjo dvojsko obliko, vendar seveda z množinskim pomenom je *oči*.⁴

Pretežno takšno stanje najdemo že v besedilih iz 16. st.: *inu so je Iesu fu pred nuge metalī* (Dalm., Mt. XV.); *so v nje telefi bily dvozhizhi* (Dalm., Gen. XXV.); *Njegovi Starifhi so odgovorili* (Dalm., Janez IX.); (gl. tudi zglede pri Beliću: 73–4). Edina oblika, ki je po obliki stara dvojska, je beseda *oči*, v besedilih protestantov rabljena v množini (ž. sp.): *ozhy so se odperle* (Dalm., Mt. IX.). Zanimivo je, da je pri tej besedi tako kot v ruščini zelo trdoživ orod. dvojske, ki se pojavlja v besedilih 16. st. ob množini. Pridevnik se ob dvojski obliki samostalnika včasih pojavlja v dvojski, včasih pa v množini, vendar gre v vseh primerih gotovo le še za oblikovni relikv: *s' videzhimi ozhima* (Dalm., Mt. XIII.); *pred Boshjima ozhima* (Dalm., G. Predg. VII.) (prim. tudi Ramovš: 77).⁵

Sklepati se da torej, da je tudi v slovenščini, kot v ruščini prosta dvojska začela med različnimi tipi dvojske najprej izginjati. Vendar je v slovenščini prevladovalo zgodnje

³*Očima* je še danes živo v nekaterih ukrajinskih in beloruskih narečjih (Iordanski: 49).

⁴Ob *starši* se sicer uporablja tudi *starša*, ob *dvojčki* pa *dvojčka* (prim. SSKJ). Tu na možno rabo dvojske najbrž vpliva dejstvo, da gre za dve osebi, predstava o dveh osebah pa je za dvojsko v slovenščini pomembna. V zvezi s števnikom *dva* se pri takih samostalnikih uporablja dvojska, torej z *dvema (obema) rokama, dve (obe) očesi* itd. Prim. v besedilih 16. st. *dvej roki; dveje okej* (Dalm., Marko IX.) ali pa v zgodbi o Suzani, kjer se govori o dveh starih: *le ta dva Starifha* (Dalm., Ester, 207 sl.). Morda je do podobne oblike kot rusko *roga, boka, rukava* prišlo tudi v slovenskih narečjih pri besedi *rokava* (Rigler 1985: 339).

⁵V Dalmatinovi Bibliji najdemo v Visoki pesmi (II.) obliko *očesa* v zvezi *Vinške terte so ozhefa dobile*, torej podobno pomensko razlikovanje kot danes. V Brižinskih spomenikih najdemo orod. *pred bosima ozima* (Briž. sp. II. 27, 75, 86), *pred Tu(o)ima osima* (III. 55), za katere lahko domnevamo, da izražajo še dvojsko (Belić: 76).

nadomeščanje dvojskih oblik z množinskimi, medtem ko je v ruščini precej starih dvojskih oblik dobilo pomen množine. Na ta način se je v slovenščini, kot kaže, zgodaj pretrgala zveza med prosto in vezano dvojino, tako da je bil tudi vpliv izgube proste dvojine na vezano dvojino najbrž manjši (prim. tudi Belić: 55 oz. 69).

Naslednji tip dvojine, ki je začel v ruščini zgodaj izginjati, je po ugotovitvah Iordanskega sindetična dvojina: *i se vlezoša poslanii Svjatopolkomz Snovidz Izečevičb i Dьmitrб i počasta prostirati koverb i prosterša jasta Vasilka* (Nestorjeva kronika, Iordanski: 180). V njenem okviru zgodaj izgine im. os. zaimkov 1. in 2. os. Pri os. zaimkih je najprej nadomeščen z množinskim zaimkom im. zaimka za 2. os.: *vy ubo nbsьnaja člověka esta* (B. in Gl., Iordanski: 17); *vy vedaeta* (Pismo na brezovem lubju, Janin, Zaliznjak: 66). Pri teh zgledih je zanimivo, da ima glagol obliko dvojine, osebni zaimek pa množine. To kaže (precej podobnih zgledov najdemo tudi v slovenskih besedilih 16. st.) na določeno samostojnost glagola pri izražanju osebe (predvsem 1. in 2.), oz. da pri izražanju osebe pri glagolu ni mogoče vedno govoriti zgolj o preslikavanju z osebnega zaimka na glagol (prim. tudi Gorškova, Haburgaeu: 312). Večkrat pa množinskemu zaimku seveda sledi kar glagol v množini. Zgleda za im. dv. 2. os. (domnevano *va*) Iordanski ni mogel najti, čeprav ga nekatere historične slovnice navajajo, včasih z vprašajem. Dalj časa se najde po spomenikih im. 1. os. dv. *vě*. Iordanski meni, da je treba to pripisati ujemanju os. zaimka in glagolske končnice: *vě poslevě, vě esvě* itd. Ta zveza pogosto nastopa v prepisih letopisov v 14. st., v 15. st. pa najdemo bodisi zaimek v množ. in glagol v dvojini bodisi obe obliki v množini (*my poslevě, my vědaemъ*). Im. os. zaimka 3. os. (*ona rekosta*) se po besedah Iordanskega ohranja po spomenikih dalj časa kot pri 1. in 2. os., tu gre seveda za anaforično dvojino, ki se je tako kot vezana dvojina (tipa *tura mja dva metala*) obdržala dalj časa. Iordanski omenja, da se je prav konstrukcija m. sp. z ujemanjem v končnici *-a* ohranila razmeroma dolgo (Iordanski: 200).

Kot kaže, v stari ruščini ni prišlo do analogične izenačitve končnic osebnih zaimkov in glagola vseh treh oseb v enem značilnem vokalu. Osebne glagolske končnice so bile: *-vě, -ta, -ta* ob osebnih zaimkih: *vě* oz. *my, vy, ona, oně*.⁶ *My* in *vy* sta seveda pritegnila glagol v množino, to pa je spet moralo sovplivati tudi na dvojino v 3. os.

Zadnja stopnja pri izgubi dvojine v vzhodnoslovanskih jezikih je bila izguba vezane dvojine. Ta se je dogajala v času, ko so se začeli vzhodnoslovanski jeziki razvijati samostojno, pa tudi v sami ruščini razvoj po narečjih ni bil enak. Za osrednja ruska narečja velja, da se je v vezani konstrukciji najprej začela uporabljati množina pri *a*-jevskih sam. ž. sp. (Iordanski: 91). Tako se je začela uporabljati po števnih 2, 3, 4 ista oblika, namreč im. mn., npr. 2, 3, 4 *gory*. Pri *o*-jevskih samostalnikih m. sp. pa je, nasprotno, stara dvojska oblika dobila pomen množine in se nato začela uporabljati tudi ob števnikih 3 in 4 (*dva, tri, četyre brata*). O množinskem pomenu zveze samostalnika z 2 pričajo, npr., primeri iz oporok 14. st., kjer najdemo pridevnike v množini: *dva kovša zoloty, moi dva žerebьa*. Šele po daljšem razvoju in akcentskih spremembah je prišlo v delu narečij in v knjižni ruščini do današnjega stanja, v katerem so tako oblike ž. sp. kot oblike m. sp. ob 2, 3, 4 osmišljene kot rod. ed.

⁶Določeni premiki v tej smeri so se zgodili sporadično in pozno v csl. besedilih, v csl. slovnica 16. in 17. st. so bili kodificirani pod jsl. vplivom (gl. op. 8).

Iordanski omenja med možnimi vzroki za to, da je prišlo do izgube dvojine pri *a*-jevskih sam. ž. sp. prej kot pri *o*-jevskih m. sp., križanja in analogije med trdimi in mehki končnicami dvojine in množine (-*ě* in -*i* proti -*y* in -*ě*) (Iordanski: 83).

Zanimivo paralelo z izgubljanjem dvojskih zaimkov v 1. in 2. os. v staroruskih spomenikih vidimo v slovenskih besedilih 16. st. Tu sploh ne najdemo več starega imenovalnika dvojskega zaimka za ti dve osebi, ampak namesto njega nastopata množinska zaimka *mi* in *vi*. Tudi tu ob teh dveh zaimkih lahko nastopa glagol bodisi v dvojnini bodisi v množini: *my hozheva...vy neveſta* (Dalm., Marko X.); *my ieimo* (o Adamu in Evi, Trubar, Neweklowsky: 3); prim. tudi zglede pri Tesnière (266) in Beliću (81). Zdi se, da je glagolska dvojnina v 3. os. bolje ohranjena kot v 1. in 2. os., in sicer bodisi da je v subjektu vezana zveza tipa *dva brata* bodisi zveza dveh samostalnikov tipa *Adam in Eva* bodisi da se nanaša anaforično na že omenjen dvojski subjekt, pri čemer ni nujno, da je osebni zaimek (*ona*) uporabljen: ...*inu kadar sta sponala de sta naga, sta ...splella ...sta sturilla* (Trub. Kat. 1550, Neweklowsky: 3).

V zgodbi o Adamu in Evi, npr., v Trubarjevem Katekizmu 1550 in v Dalmatinovi Bibliji 1584, je takrat, ko se o Adamu in Evi pripoveduje v 3. os., pretežno uporabljena dvojnina, v 1. in 2. os., ko Adam in Eva govorita o sebi ali sta nagovorjena, pa množina (*my ieimo, my lohki ne umeryemo; my ...ieimo; Vy neumerjete.*). V besedilih 16. st. so primeri kršitve glagolske dvojine tudi v 3. os., in sicer v vseh treh tipih: vezani, sindetični in anaforični (Tesnière: 406; Belić: 88; Derganc 1988: 244),⁷ vendar prevladujejo dvojske konstrukcije.

Opaziti je mogoče razliko med stavki, kjer je subjekt m. sp., in tistimi, v katerih je ž. sp. Stavki, kjer je subjekt ž. sp., so odprtejši za pluralizacijo, npr.: *V ti isti* (namreč hiši) *so bile dve dejkli* (Trubarjevo pismo, Rupel: 125; prim. tudi Tesnière: 420). Poleg tega pa se ti stavki razlikujejo po končnicah osebnih glagolskih oblik: oblike za m. sp. imajo v vseh treh osebah končnico -*a*, za ž. sp. pa -*e*. Prim. pripoved o dveh Lotovih hčerah: ...*dajve naju Ozhetu Vina pyti, inu leshive per njemu, de od naju Ozheta Seme ohranive. Taku ſte one...dale Vina pyti...my zheve njemu...pyti dati...de...ſeme ohranive. Taku ſte one...dale pyti...Taku ſte obadvej Lotove Hzhere ...pozhele* (Dalm., Gen. XIX.). Lep zgled za razliko med ž. in m. sp. pri glagolski končnici imamo v zgodbi o Suzani (Dalm., Ester, 207), kjer nastopata dve dekli in dva starca: *Inu te Dekle ſte ſturile...ſte Vert ſaklenile...ſte vunkaj ſhle...inu teh Mosh neſte one vidile: Sakaj ona ſta ſe bila ſkrila. Kadar ſte vshe te Dekle bile vunkaj odſhle, ſta ta dva Starifha naprej priſhla.*

Očitno je tudi v slovenščini še pred 16. st. im. os. zaimkov za 1. in 2. os. dvojine izginil in bil nadomeščen z množino, kar je ponujalo možnost za uporabo glagolske množine in popolno pluralizacijo takih stavkov. Jezik besedil 16. st. pa kaže tudi na izenačitev dvojskih glagolskih končnic v vseh treh osebah: -*a* za m. in -*e* za ž. sp.

⁷Še nekaj zgledov za kršitev glagolske dvojine v 3. os. iz Dalmatinove Biblije: *Taku ſo tudi sdaj v'Novim Teſtamentu le dva Sacramenta, od GOSPVDA Boga gori poſtaulena* (Gm.predg., XII.) — *ta dva ſhtuka od S. Karſta inu S. Obhayla ſapopadeo v'ſebi* (Gm. Predg., XVIII.) — *Nebu inu Semla prejdeo* (Marko XIII.).

Tako stanje najdemo predpisano v Bohoričevi slovnici.⁸ Ločevanje dvojskih glagolskih končnic po spolu danes obstaja v nekaterih narečjih, ni ga pa v knjižnem jeziku, kjer se uporablja za oba spola končnica *-a* (prim. tudi Tesnière: 409 sl.). Zdi se, da je ključni pojav za ohranitev dela dvojskih konstrukcij v slovenščini pojav novega imenovalnika dvojskih osebnih zaimkov, ki je nastal iz besedne zveze *mi dva, vi dva*. Take oblike srečamo tako v besedilih 16. st. kot tudi v Bohoričevi slovnici, uporabljane kot fakultativne variante ob *mi, vi*. Množinskima zaimkoma dodan element dvojskosti je nekako potegnil množinska zaimka nazaj v dvojsko paradigmo tako pomensko kot oblikovno, saj taki obliki sledi glagol v dvojnini. V Trubarjevi *Eni dolgi predgovori* je, npr., v zgodbi o Adamu in Evi (22. pogl.) ob teh oblikah uporabljena dvojnina: *Vidua nemata leiſti; Midua leiua; vidua nekar ne vmerieta*. Tako nastane ob možnosti za pluralizacijo pronominalno-verbalne zveze za 1. in 2. os. tudi možnost za dvojsko paradigmo m. sp., v kateri se v končnici — *a* ujemajo osebni zaimki in glagoli vseh treh oseb (kar sicer ni značilno niti za zaimke niti za glagole), z njimi se ujemajo tudi ostale besedne vrste: števniki *dva*, samostalniki, pridevniki, deležniki, pridevniški zaimki:

midva greva, sva šla, sva vesela
vidva gresta sta šla, sta vesela
ta dva mlada brata (ona) gresta, sta šla, sta vesela itd.

Dvojske oblike in zveze tega tipa sodijo med najtrdnješe in najbolj razširjene na slovenskem ozemlju, zaradi tega Tesnière piše, da je značaj dvojine v slovenščini pronominalno-verbalne narave (317, 421–3), čeprav je v starejših obdobjih kazalo, kot da bo glagolska dvojnina hitro izginila (405–8). Zdi se, kot da se je proces izginjanja dvojine v slovenščini začel in napredoval podobno kot v drugih slovanskih jezikih, vendar se je na neki točki ustavil in se celo obrnil tako, da so se zgoraj omenjene dvojske zveze utrdile in izpodrinile že pojavljajoče se množinske. Belić sicer meni, da je pronominalno-verbalna dvojnina le en del dvojine, nič bolj pomemben kot nominalna dvojnina; le obe skupaj uravnoteženo predstavljata dvojnino. Vendar ne mislijo vsi jezikoslovci tako: Stolz, npr., meni, da je pronomen za dvojnino ključnega pomena, še starejše je o tem vprašanju podobno mnenje Humboldta (400). Vsekakor se zdi, da je bila za ohranitev zgoraj navedenih oblik in zvez ključnega pomena pritegnitev osebnih zaimkov 1. in 2. os. nazaj v dvojsko paradigmo in vzpostavitev paradigme z značilno končnico *-a* (na pomen končnice *-a* opozarjata tudi Belić: 80 in Jakopin: 100). Manj jasna razmerja med refleksi nekdanjih *a*-jevskih dualnih končnic *-ě* in *-i* na eni strani ter pluralnim *-e* na drugi so najbrž (podobno kot to za ruščino domneva Iordanski) pripomogla k večji odprtosti do pluralizacije v stavkih, kjer je osebek ž. sp. S tem v zvezi je zanimivo mnenje Toporišiča (1984: 16), da je oblika deležnika na *-e*, ki se

⁸Podobno ločevanje dvojskih glagolov po spolu ima v svoji slovnici Smotricki, ki ga je, kot kaže, posnel po južnoslovanskih csl. slovníčarjih in besedilih. Isačenkova (1977: 115) domneva, da je to posnel po Bohoričevi slovnici, je manj verjetna (prim. Derganc 1986). Mareš (206) meni, da težnja po ločevanju glagola v dvojnini po spolu (ki ga pozna tudi luž. srbsčina) izvira iz kongruenčnega značaja 3. os. V lužiški srbsčini se to ločevanje ni razširilo na 1. os.

uporablja v pogovorni slovenščini za ž. sp. (*sva hodile* proti knjižno *sva hodili*) dvojinjska. Tu sovpadata dvojinjska in množinska oblika (*smo hodile*). Tako stanje srečamo tudi v besedilih 16. st. Vendar po mnenju Tesnière fonetični razlogi pri pluralizaciji niso poglobitveni (Tesnière: 111 sl). Razlogi zanjo so splošne narave, manj jasna končniška razmerja le niso vplivala zaviralno. Pogostejša pluralizacija dvojine ž. sp. v različnih stopnjah je značilna tako za starejša besedila kot za sodobno stanje (prim. Tesnière: 88, 419 sl., Jakopin 1966).

Belić je v svoji študiji poudarjal pomen sindetične dvojine za ohranitev dvojine v slovenščini. Ta naj bi bila glavna opora dvojine in naj bi že pred 16. st. preprečila njeno nadaljnje izginjanje, ki se je začelo tako kot v drugih slovanskih jezikih z izgubo proste dvojine. Belić meni, da je tedaj, ko je izguba proste dvojine v slovenščini začela vplivati na to, da je tudi zveza z *dva brata* začela dobivati množinski pomen, zveza *Peter in Marko govorita*, ki s tem procesom ni bila prizadeta, preko *midva govoriva* in *vidva govorita* pritegnila v ta krog *dva brata govorita*, in tako rešila zvezo *dva brata*. Ta Belićeva domneva je pravzaprav težko dokazljiva iz gradiva. Besedila 16. st., kot že omenjeno, kažejo le na šibkost dvojine v 1. in 2. os. ter hkrati na proces vračanja teh dveh oseb v dvojinjsko paradigmo. Tudi ni mogoče zaslediti več kršitev v vezani dvojinji kot v sindetični, sicer pa Belić meni, da so se ti procesi dogodili še pred 16. st. Pomen sindetične dvojine je morda v tem, da ni začela zgodaj izginjati, kot je to za ruščino ugotovil Iordanski. Morda je Belić mislil tudi na tisto pomensko predstavo, ki družji zveze dveh oseb tako v osebnih zaimkih 1. in 2. os. kot v zvezi *P. + M.* (prim. Belić: 80).

O nastanku zaimkov *midva, vidva* je najenostavnejša in najverjetnejša domneva, da sta nastala neposredno iz *mi + dva* (Belić: 77 sl.; Ramovš: 85; Rigler 1985: 344; drugače in malo verjetno Tesnière: 266 sl.). Zgradba novih dvojinjskih zaimkov *midva, vidva* sicer ni nenavadna: Stolz meni, da je aglutinacija števnik *dva* morfosemantično in jezikovnozgodovinsko nadvse transparenten proces, ki se ga da opazovati v več jezikih, podobna konstrukcija obstaja v litovščini (Stolz 1988: 479). Zgradba teh dveh zaimkov je v prid njunemu ohranjanju, saj sta daljša od množinskih osebnih zaimkov, sestavljena iz *mn. + dva*, kar se ujema s tem, da je dvojinjska markirana nasproti množini (podobno ima v lužiški srbsščini veliko dvojinjskih oblik en segment več kot množinske in kažejo zgradbo *pl+ -j*, ki se dojemata kot značilna dvojinjska končnica, Mareš: 206-7; Stolz: 481). Zdi se torej, da je vzpostavitev z jasno končnico označene pronominalno-verbalne paradigme (za m. sp.), ki se v končnici ujema tudi z vsemi drugimi nominalnimi besednimi vrstami, pomembno dejstvo, ki je sodelovalo pri ustavitvi procesa propadanja dvojine v velikem (a ne vsem) delu slovenskih narečij.⁹

Naj strnem: ob opazovanju nekaterih sprememb v dvojinjskih konstrukcijah v ruščini in slovenščini se pokaže, da je dvojinjska začela v obeh jezikih šibeti. Najprej je začela izginjati prosta dvojinjska, pri čemer je v slovenščini prosta dvojinjska bila večinoma radikalno izpodrinjena od množinskih oblik, medtem ko je v ruščini ostalo nekaj starih dvojinjskih oblik, ki so dobile pomen množine. V obeh jezikih so zgodaj začele izginjati tudi oblike im. 1. in 2. os. zaimkov. V ruščini je hkrati začela izginjati tudi sindetična

⁹Tudi v lužiški srbsščini so tako osebni zaimki kot glagolske osebne oblike v dvojinji označene s posebno končnico *-j*, prim. tudi Lötsch 1965.

dvojina v 3. os., medtem ko se za slovenščino tega ne bi dalo trditi. V ruščini nato proces napreduje in zajame tudi vezano (tu najprej pri ž. sp.) in anaforično dvojino. Izguba dvojine ni minila brez precej globokih sledov v morfosintaktičnem sistemu ruščine. Poleg že omenjenih oblikovnih sledi Gorškova in Haburgaev (163) opozarjata, da je zaradi izgube dvojine prišlo do rahljanja vezi med paradigmami ednine in množine, nova skladenjska zveza 2, 3, 4 *brata* pa je tudi pripomogla k temu, da je števnik v ruščini sintaktično bolj samosvoja besedna vrsta kot v slovenščini (Suprun: 198 sl.), kjer se 2, 3, 4 obnašajo podobno kot pridevniki.

V slovenščini je, kot se zdi, izginjanje dvojine sicer tudi napredovalo (ponekod do konca, Tesnièreova študija kaže različne stopnje, ki jih je ta proces dosegel po narečjih), vendar se je na večini ozemlja proces v nekem trenutku ustavil in se celo obrnil tako, da se je dvojina uveljavila tam, kjer kaže v starejših besedilih že znake šibkosti (Tesnière: 406). Zdi se, da je mogoče že v besedilih 16. st. odkriti pomemben dejavnik, ki je pripomogel k temu preokretu: to je pritegnitev že množinskega im. osebnih zaimkov za 1. in 2. os. nazaj v dvojino z zvezami tipa *mi dva*, *vi dva*. S tem je bilo omogočeno (po predhodni izenačitvi končnic osebnih glagolskih oblik) zaznamovanje vseh ujemajočih se dvojinjskih oblik m. sp. s končnico *-a* (ki veljajo za m. sp. ali za zvezo dveh oseb, ene m. in ene ž. sp.). To dejstvo je verjetno sovplovalo pri ohranitvi nekaterih dvojinjskih konstrukcij v slovenščini, vendar, kot poudarja Belić, dvojina v slovenščini nima več takega značaja, kot se domneva za praslovanščino. Ni več proste dvojine, izginile so tudi mnoge dvojinjske oblike odvisnih samostalniških in pridevniških sklonov (manj pa osebnih zaimkov, predvsem za 1. in 2. os.), šibi dvojina za ž. sp. Danes je dvojina postala zlasti pomembno sredstvo za označevanje dveh oseb v konstrukcijah tipa *midva greva*, *vidva gresta*, *Janko in Metka /dva brata/ onadva gresta* itd. (prim. tudi Lencek 1982).

LITERATURA

- A. BELIĆ, 1932: *O dvojini u slovenskim jezicima*. Beograd.
- A. BOHORIC, 1584: *Arcticae horulae succisivae*. Ljubljana: Mladinska knjiga & R. Trofenik, 1970 (Monumenta litterarum Slovenicarum 7).
- Brižinski spomeniki*. Izdala SAZU. Ljubljana: Slovenska knjiga, 1992 (Monumenta slovenica III).
- J. DALMATIN, 1584: *Biblia*. München: R. Trofenik & Mladinska knjiga, 1968 (Geschichte, Kultur und Geistesleben der Slowenen III).
- A. DERGANČ, 1986: O morebitnem vplivu Bohoričeve slovnice na cerkvenoslovansko slovnico Meletija Smotrickega. 16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti, in kulturi. Ljubljana (Obdobja 6). 319–27.
- 1988: On the History of Dual in Slovene and Russian. *Wiener slavistischer Almanach*, 22. 237–247.
- K. V. GORŠKOVA, G. A. HABURGAEV, 1981: *Istoričeskaja grammatika russkogo jazyka*. Moskva.
- W. HUMBOLDT: *Über den Dualis*. Abhandlungen der historisch-philologischen Klasse der königlichen Akademie der Wissenschaften in Berlin aus dem Jahre 1827. Berlin, 1830. V članku je citiran ruski prevod: V. Gumbol'dt, *Jazyk i filosofija kul'tury*, Moskva, 1985.
- A. M. IORDANSKI, 1960: *Istorija dvojtvennogo čisla v russkom jazyke*. Vladimir.

- A. V. ISAČENKO, 1977: Vplivanje slovenskoga jezika na razrabotku istorii ruskoga jezika v 16 i 17 vekah. *Nahtigalov zbornik: Ob stoletnici rojstva*. Ljubljana. 109–19.
- F. JAKOPIN, 1966: Slovenska dvojina in jezikovne plasti. *Jezik in slovstvo* IV. 98–104.
- V. L. JANIN, A. A. ZALIZNJAK, 1986: *Novgorodskie gramoty na bereste*. Moskva.
- R. LENCEK, 1982: On Poetic Functions of the Grammatical Category of Dual. *South Slavic and Balcan Linguistics*. Amsterdam. 193–214.
- R. LÖTSCH, 1965: *Die spezifischen Neuerungen der sorbischen Dualflexion*. Bautzen–Budyšin.
- V. MAREŠ, 1977: Duál slovinského a lužickosrbického slovesa, *Nahtigalov zbornik: Ob stoletnici rojstva*. Ljubljana. 201–215.
- V. NARTNIK: K obravnavi dvojine v povojnih slovenskih slovnica. Ljubljana, 1988 (Obdobja 8). 375–85.
- G. NEWEKLOWSKY, 1984: *Trubarjev katekizem 1550*. Ljubljana.
- F. RAMOVŠ, 1952: *Morfologija slovenskega jezika*. Ljubljana.
- J. RIGLER, 1968: *Začetki slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana.
- — 1985: Ramovševa morfologija slovenskega jezika. *SR XXXIII*. 335–349.
- M. RUPEL, 1934: *Slovenski protestantski pisci*. Ljubljana.
- T. STOLZ, 1988: Markierheitshierarchie und Merkmalhaftigkeit in Numerussystemen: über den Dual. *Z. Phon. Sprachwiss. Kommunik.forsch. (ZPSK)* XLI/4. 476–87.
- A. E. SUPRUN, 1969: *Slavjanskije čislitel'nye*. Minsk.
- L. TESNIÈRE, 1925 a: *Les formes du duel en slovène*. Pariz.
- — 1925 b: *Atlas linguistique pour servir à l'étude du duel en slovène*. Pariz.
- J. TOPORIŠIČ, 1984: *Slovenska slovnica*. Ljubljana.
- P. TRUBAR: *Ena dolga predgovor k novemu testamentu*. Reprint: Ljubljana: CZ, 1986.
- B. UNBEGAUN, 1935: *La langue russe au XVIe siècle (1500–1550)*. I: La flexion des noms. Pariz.

РЕЗЮМЕ

Изучение некоторых изменений в конструкциях двойственного числа в русском и словенском языках показывает, что двойственное число в обоих языках начало отмирать. Сначала исчезло свободное двойственное число, причем в словенском языке свободное двойственное число в большинстве случаев было радикально вытеснено формами множественного числа, между тем как в русском языке сохранилось несколько старых двойственных форм, получивших значение множественного числа. В обоих языках рано стали исчезать и формы им.п. для 1 и 2 лиц личных местоимений. В русском языке одновременно стало утрачиваться и синдетическое двойственное число для 3 л., чего нельзя сказать о словенском языке. В русском языке этот процесс продвигается вперед, захватывая и формы связанного (начиная с форм ж.р.) и анафорического двойственного числа. Утрата двойственного числа не прошла без довольно глубоких следов в морфосинтаксической системе русского языка. Кроме морфологических следов (например формы мн.ч. *рога, бока*, сочетание *два, три, четыре брата*) исчезновение двойственного числа повлекло за собой и ослабевание связей между парадигмами ед. и мн. ч., а новое синтаксическое сочетание *два, три, четыре брата* способствовало тому, что сейчас имя числительное является в русском языке более самостоятельной частью речи, чем в словенском языке, в котором числительные *dva, tri, štiri* ведут себя как имена прилагательные.

Похоже, что в словенском языке отмирание двойственного числа тоже прогрессирует (кое-где оно доведено до конца; труд Теньера свидетельствует о разных уровнях этого процесса в диалектах), однако на большей части территории процесс в определенный момент остановился и даже повернулся вспять, так что двойственное число вновь

утвердилось там, где в более ранних текстах уже проявлялись признаки его непоследовательного употребления. Очевидно уже в текстах XVI в. можно выявить важный фактор, способствовавший этому повороту: это возвращение личных местоимений 1 и 2 л. множественного числа в категорию двойственного числа благодаря сочетаниям типа *mi dva*, *vi dva*. Таким образом стало возможным (после предварительного унифицирования окончаний личных форм глагола) обозначение всех сочетающихся форм двойственного числа м.р. помощью окончания *-a* (относящихся к лицам мужского пола или к двум лицам, одно из которых мужского, а другое женского пола). Этот факт вероятно оказал влияние на сохранение некоторых конструкций двойственного числа в словенском языке, хотя в словенском языке оно уже не имеет такого значения, какое, по-видимому, имело в праславянском языке. Не существует более свободное двойственное число, исчезли также многие формы двойственного числа косвенных падежей имен существительных и имен прилагательных (в меньшей степени личных местоимений, особенно для 1 и 2 л.), непоследовательно употребляется двойственное число для ж. рода. В настоящее время двойственное число имеет большое значение как средство для обозначения двух лиц в конструкциях типа *midva greva*, *vidva gresta*, *Janko in Metka / dva brata / onadva gresta* и т. д.